

în cartea lui George Soros, „Criza capitalismului global”, apărută în 1999, care, de dată mai recentă, face referiri directe și analize ale crizei asiatice, survenită ulterior apariției lucrării lui D. Cohen. Statele asiatice sunt departe de a mai fi date drept exemple, iar degradarea modelului altădată de succes al dezvoltării economiei așa zișilor „dragoni” este văzută drept consecință a deficiențelor sistemului capitalist global, vulnerabilității sistemului financiar internațional.

Perspectiva autorului este una pesimistă „sistemul capitalist global va succomba datorita efectelor sale”.

Zygmunt Bauman, în lucrarea sa „Globalizarea și efectele ei sociale”, apărută în 1998, critică și el viziunea optimistă avansată de alți autori asupra globalizării. Conceptele de „dezvoltare”, „convergentă”, „consens” sunt considerate aparținând perioade de glorie demult apuse. În ceea ce privește ipoteza unei posibile reduceri a inegalităților între state, așa cum au văzut-o argumentată de Cohen, autorul o contrazice categoric, prin formulări de genul „noua grupare a resurselor umane este [...], nu mai mult decât o nouă formă de furt la drum mare”. Globalizarea, extrem de avantajoasă pentru cei puțini, marginalizează sau exclude două treimi din populația lumii.

Însă dincolo de validitatea teoriilor emise, a predicțiilor enunțate, a conceptelor vehiculate, cartea lui Daniel Cohen incită și captează prin stilul proaspăt, nepretențios, o îmbinare fericită a conceptelor științifice și virtuților literare în abordarea domeniilor considerate aride și „elitiste” al economiei, socialului și politicului.

Stamatina Lidia

GIL EYAL, IVAN SZELENYI ȘI ELEANOR TOWNSLEY.

Capitalism fără capitaliști. Noua Elită conducătoare din Europa de Est (București, Editura Omega, 2001)

Tranziția este o problemă de interes pentru sociologii din țările Europei Centrale și de Sud-Est. Autorii, Gil Eyal, Ivan

Szelenyi și Eleanor Townsley au fost și ei atrași de această problematică. Începutul acestei cărți se află în studiul lui Ivan Szelenyi din 1981 referitor la „schimbarea în interiorul elitei din tranziția post-comunistă” (*the change in the elite in the post-communist transition*). Mai târziu, tot Ivan Szelenyi este cel care a inițiat în 1990 mai multe sondaje având tema centrală: *Stratificarea socială în Europa de Est după 1989*. Studiul a fost realizat în anii 1993 și 1994 în șase țări Central și Sud-Est Europene: Rusia, Polonia, Republica Cehă, Slovacia, Ungaria și Bulgaria. Cercetarea a fost complexă și s-a desfășurat pe două niveluri. În primul rând, s-a extras un eșantion reprezentativ la nivel național de 5000 persoane adulte. În al doilea rând, din interiorul elitei, s-au selecționat alte trei eșantioane aleatorii; unul de 1000 indivizi, care făceau parte din nomenclatură, altul de 400 indivizi, care alcătuiau eșantionul noii elite politice și culturale, și un ultim eșantion alcătuit din membrii noii elite economice și cuprinzând directori și președinți din 600 firme. Conceptele de nomenclatură, elita politică, economică și culturală sunt foarte clar delimitate pentru a nu permite apariția unor interpretări greșite. Cartea de față extrage din toate datele existente numai pe cele despre Ungaria, Republica Cehă și Polonia.

Volumul are o structură clară, cuprinzând o introducere și cinci capitole pe parcursul cărora oferă foarte multe informații despre dezvoltarea economică, sistemul social și societatea civilă din perioada de tranziție.

Introducerea este o sinteză a tuturor celorlalte capitole și te incită să continui lectura volumului pentru a răspunde la întrebările puse de autori. Făcând o radiografie pe diagonala cărții, identificăm trei componente principale: cadrul teoretic, ipotezele și „sociologia neoclasică” și conceptele cheie. Aceste elemente se articulează perfect în argumentarea adusă de carte.

Cadrul teoretic constituie o combinație

perfectă între analiza structurală a lui Bourdieu, o analiză statică, a reproducției sociale și dinamismul sociologiei istorice a lui Weber. Bourdieu analizează individul prin prisma structurii sociale, a habitus-ului și a capitalurilor de care dispune. Weber, pe de alta parte, face distincția între societatea de status și societatea de clasă. Astfel autorii combină teoria structurii sociale cu distincția lui Weber și introduc toate aceste elemente într-o schemă teoretică în care identifică trei structuri social-istorice: precomunism, comunism și postcomunism. Distincția lui Weber ne permite să afirmăm că societatea comunistă este una de status, iar cea postcomunistă este una de clasă, având în vedere accentul pus pe latura economică. Se urmărește, de asemenea, modul diferit în care predomină capitalurile; cultural, economic sau social, acesta din urmă instituționalizat sub forma capitalului politic în perioada comunistă, în cele trei structuri sociale.

Pornind de la acest cadru se formulează ipoteza de bază a lucrării. Sociologii clasici ca Max Weber sau Karl Marx s-au concentrat asupra premiselor care au dus la nașterea capitalismului, considerând că destinația se cunoștea deja. Din contră, sociologia neoclasică are la bază ipoteza conform căreia capitalismul nu este unic și există mai multe căi către acesta. De asemenea, așa cum apreciază și Ionel Nicu Sava, în prefața la această carte, autorii pleacă de la premisa că „în Europa Centrală și de Est se construiește un alt fel de capitalism, care nu este mai puțin capitalism, după cum nu este nici mai puțin modern” (p. VIII). Totodată, sociologii clasici ai capitalismului vizau tranziția de la feudalism la capitalism, iar acum sociologii se ocupa de tranziția de la socialism la capitalism și aceste dinamici sunt diferite. Într-un articol din 1999 din *Yale Daily News*, se regăsește o primă ipoteză foarte generală a lui Ivan Szelenyi: „Priveam foste regimuri comuniste și mă întrebam dacă oamenii care erau în vârful acestor societăți au rămas pe aceleași poziții sau dacă a avut loc o schimbare a personalului după înlăturarea comunismului.” În urma studiului întreprins

autorii își cristalizează o ipoteză mult mai clară în ceea ce privește schimbarea survenită în cadrul elitei, ca formare a unei noi clase conducătoare.

În viziunea clasică se consideră că, pentru apariția capitalismului, este obligatorie existența unei clase de capitaliști, anume o clasă de proprietari, cu alte cuvinte burghezia economică. Numai după ce este constituită o astfel de clasă se pot forma și instituțiile pieței. În mod contrar, sociologia neoclasică dorește să înțeleagă cum se poate naște capitalismul într-un sistem economic lipsit de o clasă de proprietari burghezi. De aici și titlul *Capitalism fără capitaliști*. Se poate vorbi însă pe de o parte de capitalism fără capitaliști, atunci când are loc o alianță la putere între intelectualitatea central-europeană și clasa managerială sau fosta directorime socialistă și, pe de altă parte de capitaliști fără capitalism când schimbarea se află în mâinile fostei birocrății socialiste și a managerilor întreprinderilor încă de stat. Iar ca exemplu de capitaliști fără capitalism autorii se referă la Rusia.

Așa cum am menționat deja, cartea se concentrează asupra câtorva concepte cheie care constituie de fapt fiecare tema unui capitol. Mai întâi este analizat nivelul „micro” al tranziției: *indivizii*. Ei sunt cei care suferă schimbările și care trebuie să se adapteze la noile prefaceri. Aceasta, în viziunea autorilor cărții, presupune modificarea habitus-ului social și a portofoliului individual alcătuit din capitaluri. Indivizii se pot confrunta cu necesitatea de a acumula un anumit capital, fie el economic, social sau cultural în funcție de importanța diferită care este acordată acestor capitaluri în cele trei structuri sociale: precomunism, comunism sau postcomunism. Sunt indivizi care au trecut prin toate cele trei structuri sociale și pentru a se adapta au fost nevoiți să-și modifice capitalurile în funcție de importanța acestora. În societatea postcomunistă cel mai valorizat capital este cel social caruia îi urmează cel economic și cultural care sunt în egală măsură valoroase. Societatea comunistă este subdivizată în alte două perioade: modelul clasic, stalinist (1949 – jumătatea anilor '60) în care

capitalismul social, instituționalizat sub forma capitalului politic are o foarte mare importanță, urmează capitalul cultural, puțin apreciat și pe ultimul loc, negativ valorizat, capitalul economic. Modelul socialismului reformat reprezintă a doua perioadă socialistă unde se observă o creștere a valorii capitalului cultural și economic și o menținere constantă a capitalului politic. Societatea postcomunistă, în schimb, arată o răsturnare de situație. Astfel, cei cu puțin capital cultural au fost nevoiți să-l acumuleze, acesta fiind acum cel mai înalt valorizat. Capitalul social a fost dezinstituționalizat și cei care înainte avuseseră capital politic, acum trebuiau să marturisească, așa cum vom vedea mai departe, sau să-l disimuleze, totuși capitalul social, înțeles ca rețele sociale, este important. Nu în cele din urmă, foarte semnificativ a devenit capitalul economic, slab apreciat în comunism. Capitalul cultural este autonom în raport cu cel economic. Capitalul cultural oferă prestigiu, pe când cel economic realizează doar ierarhizarea indivizilor în plan social. Oamenii deci trebuie să-și adapteze traiectoria la toate aceste schimbări, însă aceasta poate fi atât ascendentă, cât și descendentă având în vedere că nu toți se pot adapta. „Preschimbarea formelor defavorizate de capital în forme noi este calea pe care indivizii o preferă pentru a se adapta la schimbările din structura socială” (p. 11).

Avem pe de o parte *ajustarea traiectoriei* și pe de altă parte *dependența de cale* care se refera la consecvența față de modelul trecut. Schimbarea are loc, dar într-un cadru dat.

Se pune însă problema, cine sunt agenții tranziției? Autorii îi identifică pe aceștia cu burghezia culturală, o „a doua *Bildungsbürgertum*”. La formarea burgheziei au participat doi aliați neașteptați, și anume: *foștii disidenți culturali și fosta elită tehnocrat-managerială comunistă*. Rolul care a revenit acestei noi elite a fost acela „să civilizeze propriile societăți și să creeze instituțiile de piață” (p. 63). În societățile occidentale rolul de a da naștere instituțiilor economiei de piață a aparținut burgheziei

economice. Lipsa unei asemenea clase a făcut ca în societățile postcomuniste această datorie să revină burgheziei culturale. Se vorbește însă despre capitalism fără capitaliști deoarece în țările postcomuniste cadrul reprezentat de instituțiile capitalismului a precedat formarea unei clase burgheze. Autorii folosesc conceptul de *managerialism* pentru a denumi teoria capitalismului fără capitaliști. Managerialismul descrie «agenții care au condus procesul de modernizare și de transformare capitalistă – tehnocrații și managerii – precum și baza puterii și autoriității lor : know-how-ul managerial și poziția executivă» (p.72). Deci în țările capitaliste, burghezia economică este cea care a construit capitalismul, iar burghezia culturală a apărut mai târziu, fapt pentru care ea este definită ca „o clasă profesională” (p. 69). În țările din Europa de Est, burghezia culturală a simțit că este de datoria ei să realizeze modernizarea socială și economică în lipsa unor proprietari individuali.

Noua elită politică – foștii disidenți culturali și fosta elită tehnocrată – managerială comunistă, și-a format o *ideologie* proprie. În ceea ce privește politicile economice, mentalitatea tehnocraților este reprezentată de *monetarism*, după cum spune Foucault. Ideologia disidenților, pentru care societatea postcomunistă trebuia să ofere oamenilor posibilitatea „să trăiască în adevăr” (p.127) se exprimă prin cuvintele cheie: *sacrificiu, purificare și confesiune*. Aceste concepte țin de discursul societății civile. Totodată apare necesitatea formării unei noi generații care să nu fi suportat influențele comunismului. Cele două ideologii converg în încercarea clasei conducătoare de a conduce statul, oferind totuși oamenilor putere, în oferirea de mijloace și instituții caracteristice societății de piață și în interesul față de statul de drept. În societățile postcomuniste nu s-a creat o clasă conducătoare puternică și de aceea apare problema sciziunii între tehnocrați și disidenți. Totodată tehnocrații au încercat să atragă în rândul elitei conducătoare pe liderii de opinie intelectuali.

Determinanții structurii sociale în diferite tipuri de societăți (p. 32)

Tipuri de societăți	Tipuri de capital		
	Economic	Cultural	Social
Modelul de bază: „ideal - tipul” capitalismului modern	+++	++	+ (Rețea socială de tip rațional)
Precomunism, Europa de Est (înainte de 1948)	++	++	+++ (Aprecieri tradițională de status)
Modelul clasic (stalinist) al socialismului (1949 – jumătatea anilor '60)	-	+	+++ (Instituționalizat drept capital politic)
Modelul de reformă a socialismului ('60 – 1989)	+	++	+++ (Instituționalizat drept capital politic)
Societatea postcomunistă de tip managerial (1989 -)	++	+++	++ (Dezinstituționalizat și raționalizat ca rețele sociale)

La un nivel *macro* al tranziției, teoria capitalismului politic se bazează pe ipoteza că elita comunistă își va păstra pozițiile în cadrul puterii. Capitolul patru dovedește însă contrariul. În această parte a cărții este prezentată o analiză empirică a datelor din sondajul TARKI din 1993, subliniind diferențele nu numai dintre comunism și postcomunism, dar și între trei țări: Ungaria, Polonia și Republica Cehă. Astfel încă o dată autorii doresc să accentueze ideea existenței mai multor modele de capitalism. Datele arată că mai mult de jumătate din membrii actualei elite politice și culturale erau în 1988 simplii profesioniști și numai o treime și-au menținut poziția obținută în comunism. Astfel este infirmată teoria capitalismului politic și confirmată ipoteza de la care a pornit cartea. Întregul capitol duce la concluzia că marii câștigători ai tranziției sunt dizidenții și tehnocrații din

perioada comunistă, iar învinșii fac parte din fosta nomenclatură comunistă.

Finalul cărții pune accentul pe faptul că societatea modernă este una în care importanța cea mai mare este deținută de capitalul cultural, după cum afirma și Bourdieu. Concomitent se revine la ideea de început, aceea a unei diversități de sisteme capitaliste. Iar obiectul sociologiei neoclasice este reprezentat chiar de „capitalismele comparative”.

Lucrarea face o analiză teoretică și empirică a datelor despre elitele din perioada de tranziție limitându-se însă numai la trei țări. Este o analiză care prin ipotezele și problematica puse în discuție contribuie din plin la înțelegerea dinamicii sociale în societățile central și est europene, după 1989.

Oana Ciobanu